

Thomas A. Seidel

Dietrich Bonhoeffer

Följdverkningarna av en bekännande kristen, martyr och missionsteolog

1. Arv och förpliktelser - Familjen som rum för prövning av friheten

Dietrich Bonhoeffer föddes den 4 februari 1906 i Breslau som son till en neurolog och en lärare som det sjätte av åtta barn och som tvilling, strax före sin syster Sabine. Den 9 april 1945 mördades han i koncentrationslägret Flossenbürg (efter 2 år i fängsligt förvar i Berlin och en tid i koncentrationslägret Buchenwald). Han var en ovanlig luthersk teolog. Som en framstående representant för Bekännelsekyrkan deltog han aktivt i det tyska motståndet mot nationalsocialismen. I sin konsekventa Kristusefterföljelse blev han martyr, ett levande vittne om evangeliets budskap. Vad präglade honom? Var finns rötterna till att han var så häpnadsväckande orädd?

Den unge Dietrich Bonhoeffer växte upp i en genuin överklassmiljö, särskilt influerad av sin mor och sin farmor, Julie Bonhoeffer, född Tafel. "Farmor" Julie var det biografiska "ankaret" för den lille pojken Dietrich under hans uppväxt. I den äldre generationen i familjen var hon den som var honom närmast och då och då väckte hans intresse och gav honom råd. Av hennes liv fick han och hans syskon lära sig vad en "farmors mod" är.¹

Den 15 januari 1936 höll Dietrich Bonhoeffer, då 30 år gammal, griftetalet över den vördade "farmodern". Man kan läsa dessa rader som familjemedveten uppskattning och ett kärleksfullt tack. Men inte bara det. Samtidigt presenterar det korta griftetalet ett generationsövergripande arv och en personlig förpliktelse för Dietrich Bonhoeffer. *Vårt liv är sjuttio år, och när det blir långt är det åttio år, och när det var som bäst har det varit arbete och möda. Hon är 93 år och har gett oss arvet från en annan tid. [...] Lagens orubblighet, den fria mannens fria ord, det bindande i det en gång givna ordet, talets klarhet och nykterhet, ärlighet och enkelhet i det personliga och offentliga livet – allt detta låg henne varmt om hjärtat. [...] Hon stod inte ut med att se dessa syften ringaktade, där hon såg en människas rättigheter kränkta. Det var därför hon sina sista år var bedrövad iden stora sorg hon bar på p g a judarnas öde i vårt folk, vilket hon också kände för och led med. Hon kom från en annan tid, från en annan andlig värld – Och den världen sänks inte ned i graven med henne. Detta arv, som vi tackar för, förpliktar.*²

När vi följer Bonhoeffers väg genom livet kan vi observera hur denna farmors-hierarkiska, man skulle också kunna säga den matriarkaliskt kärleksfulla, förpliktelsen i livet följer honom ständigt.

¹ Jag rekommenderar i detta sammanhang den lilla men fina utställningen om Bonhoeffers i familjens sommarhus i Friedrichsbrunn i Harz: <https://www.bonhoeffer-haus-friedrichsbrunn.de/>.

² Eberhard Bethge, *Dietrich Bonhoeffer*, 574.

Redan tidigare, i ett mycket uppmärksammat radiotal den 1 februari 1933, två dagar efter "Hitlers maktövertagande", hade den unge teologidocenten tagit upp teman som rörde den "andra andliga världen" under rubriken "Förändringar i ledarbegreppet i den unga generationen".

Delvis använder Bonhoeffer redan i denna text grundläggande begrepp ("frihet och bundenhet", "att själv omyndigförklara sig och myndighet", "det sista och näst sista"), som senare återkommer i hans etikfragment och på andra ställen.³ "Ledarskap", som Bonhoeffer beskriver det för "ämbetsinnehavare" (statstjänstemän, lärare, föräldrar etc.), skiljer sig fundamentalt från den totalitära "ledarskapsideologi", som var ett kännetecken för den nazistiska staten och en av förutsättningarna för dess förbrytelser.

"Ledarskap" enligt Bonhoeffers uppfattning är berättigat och står fast endast när "ledaren" ("ämbetsbäraren") erkänner "[...] att ämbetet är den näst sista auktoriteten i förhållande till en sista, ousäglig auktoritet, nämligen i förhållande till Guds auktoritet. [...] Endast inför Gud blir människan vad hon är: fri och på samma gång bunden till ansvar." Detta "ledarskap" inför Guds auktoritet förvandlar det tillfälliga "egna omyndigförklarandet av individen" till "människans myndighet".⁴

1941/42, fyra år före slutet av kriget, när den av nazisterna "förförda" majoriteten av tyskar och många utländska observatörer mer eller mindre förblindades av Hitlers framgångar i kriget, var Bonhoeffer säker på att detta krig skulle sluta i en katastrof för Tyskland och Europa. Genom Hans von Dohnanyi och andra stridande kamrater hade han från hemliga källor kännedom om de otaliga brott som begåtts av regimen, särskilt i öst, och vid 35 års ålder formulerade han en "kyrklig syndabekännelse".

Med skarpa ord gisslar han "föräldraauktoritetens kollaps" i "Führer-staten". Hans text är baserad på de tio budorden, dekalogen. Det är under en tredelad rubrik **Skuld, rättfärdigande, förnyelse**. För vårt sammanhang är hänvisningen till fjärde budet relevant. Han såg i nationalsocialisternas mani för ungdomar inte bara en eftergift för tidsandan, utan framför allt en av rötterna till förstörelsen av familjen och samhället och i slutändan ett tecken på att "västerlandet har fallit bort från Kristus":

*Kyrkan erkänner sig skyldig till föräldraauktoritetens kollaps. Kyrkan har inte motsatt sig föraktet för ålderdomen och gudomliggörandet av ungdomen av rädsla för att förlora ungdomen och därmed framtiden, som om ungdomen vore dess framtid!*⁵

*Kyrkan i "Tredje riket" vågade inte förkunna föräldrarnas gudomliga värdighet mot en revolutionär ungdom och gjorde det mycket jordiska försöket "att vara följsamma mot ungdomen". På så sätt är den skyldig [...] till att otaliga familjer förstörs, till att barn förråder sina fäder, till att unga människor dyrkar sig själva som gudomliga och därmed till att den prisgett sig själv och till avfallet från Kristus.*⁶

³ Wolfgang Huber hänvisar till att detta radioföredrag för Bonhoeffer ledde till en inbjudan från den liberala riksdagsmannen (och senare förbunds-presidenten) Theodor Heuss till ett förnyat föredrag i högskolan för politik: Wolfgang Huber, *Dietrich Bonhoeffer – Auf dem Weg zur Freiheit*, München 2020, 18.

⁴ Eric Metaxas, *Bonhoeffer – Pastor, Agent, Märtyrer und Prophet*. Holzgerlingen 2014, 181f.

⁵ Dietrich Bonhoeffer, *Ethik*, utg. av Ilse Tödt, Heinz Eduard Tödt, Ernst Feil och Clifford Green, DBW 6, München 1992, 125-136. Se i detta sammanhang: Thomas A. Seidel, „Wer die Jugend hat, hat die Zukunft“ – Max Greil und der Kulturkampf in Thüringen, i: epd-Dokumentation 13-15/2021, 36-42.

⁶ Bonhoeffer, *Ethik*, citerat efter Tödt u.a., S. 130.

Denna "kollaps av föräldrarnas auktoritet" och "otaliga familjer" blev med andra världskriget en biologisk realitet för miljontals människor. Följderna av kriget för krigsbarnsgenerationen är allvarliga och analyserade (inte propagerade!) bl a av Alexander Mitscherlich i "Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft" (På väg till ett faderlöst samhälle) 1963.⁷ I synnerhet en blick på den politiska skada som 1968 års revolt bidrog till, vilken till stor del kan läsas som en politiserad generationskonflikt bland desorienterade medelklassbarn, visar på ett säreget sätt Bonhoeffers analytiska klarhet och framsynthet och revoltens bestående sociala effekter.⁸

Om vi tittar på våra dagars debatter om genusfrågor och sexuellt självbestämmande är det slående att den traditionella bilden av familjen, som Bonhoeffer upplevt som lycklig och reflekterat över, med fadern och modern som förebilder och uppskattningen av far- och morföräldrar, ses, särskilt i akademiska kretsar, som "antimodern" eller "icke-emancipatorisk" och avvisas bestämt. Och det finns säkert argument och erfarenheter som på ett tydligt sätt visar baksidorna med den paternalistiskt-matriarkala världsbilden och praktiserandet av "svart pedagogik". Här hänvisar jag särskilt till Heinrich Manns mästerverk "Untertan" (Den underdånige).

Men för Dietrich Bonhoeffer återspeglas Bibelns gudagivna anvisningar i farmoderns världs värdehorisont och i gåvan med och erfarenheterna av ett liv i en vital storfamilj. De utgör hans biografiskt-andliga utgångspunkt, som är rum där frihet övas och en källa till ett liv utan rädsla.

⁷ Jfr till detta Helmut Ruppel: <http://www.helmut-ruppel.de/archiv/2006/02/07/die-unerschrockene-greisin/>, aufgerufen 29.09.2022_th

⁸ Se Astridu von Friesen, *Schuld sind immer die anderen! Die Nachwehen des Feminismus: frustrierte Frauen und schweigende Männer*. Hamburg 2012.

2. "Ska du ut för att söka frihet" - i Tyskland och världen

Resor ger bildning. Denna erfarenhet gäller generellt och givetvis även för Bonhoeffer. Så ung som vid 17 års gjorde teologistudenten Dietrich en lång resa med sin bror Klaus, som tog dem till Marocko. Den speciella och biografiskt betydelsefulla höjdpunkten var en lång vistelse i Rom, som han intensivt hade förberett sig för. Det (första) intensiva mötet med den katolska världskyrkans verklighet öppnade hans ögon för den ekumeniska rörelsens betydelse och ledde honom till reflektioner över vad Jesu Kristi kyrka är eller borde vara. Detta ecklesiologiska tema släppte han aldrig under hela sitt liv. Först skrev han sin avhandling om det. I slutet av 1927 avslutade han detta arbete med titeln "Sanctorum communio" ("De heligas gemenskap"), som är läsvärt än idag. Den 17 januari 1928 avlade han sin första teologiska examen.

Efter avslutade studier tillbringade Bonhoeffer ett år som vikarie i den tyska församlingen i Barcelona. I slutet av sin tid i Spanien skrev han i sin dagbok över Spanientvistelsen: *Min teologi börjar bli humanistisk; vad ska det betyda? Har Barth någonsin varit utomlands?* Den ungdomliga, fräcka frågan illustrerar den enorma bildningspotentialen Bonhoeffer såg i resande: att lära känna främmande människor och umgås med folk i hans församling fördjupade och vidgade hans syn på Tyskland och Europa, på tysk protestantism och på hans egna teologiska avsikter.

Tillbaka i Berlin kastade sig Bonhoeffer återigen in i akademiskt arbete, avlade sin andra teologiska examen 1930 och habiliterade sig med en avhandling ägnad förhållandet mellan teologi och filosofi: "Akt und Sein" (Handling och vara) - med tydlig hänvisning till Martin Heideggers epokgörande arbete "Sein und Zeit" (Varande och tid) från 1927.

Eftersom han vid 24 års ålder var ett år för ung för att bli präst, använde Bonhoeffer denna tid för ytterligare en bildningsresa. Det akademiska året vid Union Theological Seminary i New York från 1930/31 kan uppfattas som den existentiellt mest bestående "stationen på vägen till frihet" och som den biografiska höjdpunkten för hans oförskräckthet. Här fick han viktiga vänner och erfarenhet av teologiskt och kyrkligt arbete, inte minst genom sitt engagemang i den svarta abessinska kyrkan i Harlem. I sin biografi låter Eric Metaxas Bonhoeffers entusiasm över "negerkyrkornas" vitalitet och hans bitande kritik av det berömda liberalteologiska seminariet säga sitt:

Den teologiska andan på Union Theological Seminarys påskyndar processen för sekulariseringen av kristendomen i Amerika. Hans kritik gäller i huvudsak fundamentalisterna och [...] även de radikala humanisterna i Chicago; den är sund och nödvändig. Men grunden på vilken man efter rivningen skulle kunna bygga igen är inte hållbar. [...] Ett seminarium där det vid en offentlig föreläsning inträffar, att, när ett stycke av Luther i DE SERVO ARBITRIO (Om den trälbundna viljan) om synd och förlåtelse citeras, ett stort antal studenter skrattar öppet högt för att det verkar roligt, har tydligen glömt [...] vad teologin i grunden står för.⁹

⁹ Metaxas, *Bonhoeffer...*, 138f.

För en teolog som från början till slut i sina teologiska reflektioner rörde sig oerhört kunnigt i Martin Luthers kristologiska hermeneutik ("det som driver Kristus") måste studenternas tanklöshet och arrogans ha varit särskilt smärtsam.¹⁰ Men det kan ha varit just denna smärtsamma skillnad som gjorde Bonhoeffer omskakad och "drev honom vidare". Han beskriver uppbrottet från det amerikanska året 1931 med gripande ord i januari 1936 till sin barndomsvän och förtrogna Elisabeth Zinn, samtidigt som han skrev griftetalet över farmor Julie:

Jag kastade mig in i arbetet på ett väldigt okristet och icke ödmjukt sätt. En vansinnig ambition, som vissa märkte hos mig, gjorde mitt liv svårt. [...] Sedan kom något annat, något som har förändrat och kastat om mitt liv till denna dag. Jag kom till Bibeln för första gången [...]. Jag hade predikat många gånger, jag hade redan sett, pratat och skrivit mycket om kyrkan – men jag hade ännu inte blivit kristen.¹¹

Säkert till stor förvåning för studiekamraten (som doktorerade 1932) och senare hustrun till Heidelbergs nytestamentliga forskare Günther Bornkamm (1938), fortsätter teologen, som doktorerade och habiliterade:

Jag vet att jag vid den tiden utnyttjade Jesu Kristi sak till min fördel, en vansinnig fåfänga. Jag ber till Gud att detta aldrig ska hända igen. Jag hade aldrig bett, eller åtminstone väldigt lite. Trots all min ensamhet var jag väldigt nöjd med mig själv, Bibeln, i synnerhet Bergspredikan, befriade mig från det. Sedan dess har allt förändrats. Det kände jag tydligt och även andra människor runt omkring mig. Det var en stor befrielse!¹²

Denna "stora befrielse", som växte fram ur Bibeln och bönen, ur en ny, existentiell vändning till Jesus Kristus, förändrade i grunden Bonhoeffers liv och arbete. På andra ställen anger han att han fann studiet av Psalm 119, kärlekssången till Toran ("lagen"), i kombination med bergspredikan, vara en nyckelupplevelse. Som ett resultat har "lydnad" och "lärjungaskap" blivit centrala personliga teologiska teman för honom.

Efter att ha avslutat sitt akademiska kvalifikationsarbete publicerade han därefter fyra fristående böcker.¹³ Språket och innehållet i dem formades av hans praktik som hyllad universitetslärare, engagerad präst och "agent för Bekännelsekyrkan" - särskilt i London. Från oktober 1933 till mitten av 1935 lyckades Bonhoeffer på ett virtuost sätt kombinera sitt arbete som församlingspräst med aktiviteter av enorm kyrkopolitisk och ekumenisk omfattning, inklusive resor. Bonhoeffer visades stort förtroende och fick aktivt stöd av George Bell, biskop av Chichester, dåvarande ordförande för det ekumeniska rådet för praktisk kristendom ("Life and Work").

Tre av Bonhoeffers skrifter är till stor del teologiska tolkningar av bibliska texter: *Schöpfung und Fall* (Skapelse och fall), 1933 ägnas åt den (typologiska) tolkningen av 1 Mosebok 1-3, *Nachfolge* (Efterföljelse), 1937 innehåller gripande tolkningar av passager från evangelierna (särskilt bergspredikan i Matteus 5-7) och från Paulus brev

¹⁰ Huber, *Bonhoeffer...*, 87: „Dietrich Bonhoeffer var en teolog beroende av Martin Luthers tänkande“. Michael DeJonge talar med tanke på de många Luther-citaten om "Luthers allestädesnärvaro" i Bonhoeffers verk".

¹¹ Metaxas, *Bonhoeffer...*, 160.

¹² Ibid.

¹³ Jfr Huber, *Bonhoeffer...*, 118. För hans vän Eberhard Bethge skedde in Bonhoeffer under åren 1931-1934 en „vändning från teolog till kristen“.

om temat efterföljelse.¹⁴ Hans tolkning av Psaltaren från 1940 tolkar genomgående Psaltaren som *Bibelns bönbok*.

Men den starkaste följdverkan av den "stora befrielsen" tycks mig vara upptäckten av en regelbunden *praxis pietatis*, som är nära baserad på klostertraditioner och vars gemensamma praxis han, som ledare för Bekännelsekyrkans predikantseminarium i Zingst och i Finkenwalde, integrerat i prästutbildningen. Motsvarande reflektioner finner sitt unika litterära uttryck i hans bestseller *Gemeinsames Leben* (Liv i gemenskap), 1939.

3. Stationer på väg mot frihet - livets slut och en martyrs återfödelse

Låt oss slutligen vända oss till en nyckeltext av Bonhoeffer från den (alltför tidiga) slutfasen av hans liv och fråga: Fokuserar "Frihetens stationer" som formulerades av honom i augusti 1944 i ett strängt Gestapofängelse, som under ett brännglas, på hans rädslor och förhoppningar, hans tvivel, hans tro och hans oförskräckthet?

Låt oss först kasta en blick på en ofta citerad Bonhoeffer-text som refererar tillbaka till "det amerikanska året" 1931 och omedelbart föregår "Stationerna" vad gäller tid och innehåll. Brevavsnittet förefaller mig vara ett introitus, som en inledning till 1944 års dikt om frihet:

På senare år har jag lärt känna och förstå mer och mer av kristendomens djupa dennasidighet; den kristne är inte en homo religiosus, utan en människa helt enkelt, som Jesus [...] var en människa. Inte den platta och banala dennasidigheten hos de upplysta, de flitiga, de bekväma eller de löjliga, utan den djupa dennasidighet som är full av tukt och där kännedomen om döden och uppståndelsen alltid är närvarande, menar jag. Jag tror att Luther levde i denna dennasidighet.

Jag minns ett samtal jag hade för 13 år sedan i Amerika [dvs. 1931] med en ung fransk präst.¹⁵ Vi hade helt enkelt frågat oss själva vad vi egentligen ville med våra liv. Då sa han: Jag skulle vilja bli ett helgon (och jag tror att det är möjligt att han har blivit det); det gjorde starkt intryck på mig på den tiden. Ändå sa jag emot honom och sa något i stil med: Jag skulle vilja lära mig att tro. Under en lång tid förstod jag inte djupet av denna kontrast. Jag tänkte jag kunde lära mig att tro genom att själv försöka leva något som liknar ett heligt liv. Som slutet på denna väg skrev jag väl "Efterföljelse". Senare erfor jag det jag gör än idag att man bara lär sig tro i livets dennasidighet. När man helt har avstått från att göra något av sig själv - vare sig det är ett helgon eller en omvänd syndare eller en kyrkoman (en så kallad prästfigur!), en rättfärdig eller en orättfärdig, en sjuk eller en frisk - och detta är vad jag kallar dennasidighet, nämligen att leva i överflöd av uppgifter, frågor, framgångar och misslyckanden, erfarenheter och hjälplöshet - då kastar man sig helt i Guds armar, då tar man inte längre sitt eget

14 När den nästan 70-årige Karl Barth i sin Dogmatik behandlade temat "efterföljelse", skrev han: Bonhoeffer har tagit sig an just denna sak så djupt och så precist, att jag väl hade kunnat försöka ta upp det helt enkelt ett långt, eftersom jag verkligen är av den uppfattningen, att inte kunna säga något bättre om detta, än det som sagts av en man, som sedan han skrivit om efterföljelsen, också personligt och med sin gärning intill änden ville göra verklig och på sitt sätt gjort verklig", se Eberhard Busch <http://www.bonhoeffer.ch/texte-zu-bonhoeffer/leben-und-werk-dietrich-bonhoeffers>, aufgerufen am 1.10.2022.

¹⁵ Högst sannolikt menar han sin kamrat och vän vid Union Theological Seminary i NY 1930/31 Jean Lasserre, se: Metaxas, *Bonhoeffer...*, 141.

lidande på allvar, utan Guds lidande i världen, då vakar man med Kristus i Getsemane, och jag tänker att det är tro, det vill säga μετάνοια: och så blir man en människa, en kristen. [...]

Hur skulle man kunna bli övermodig inför framgång eller gå vilse inför misslyckanden, när man i det dennasidiga livet lider med Guds lidande? Du förstår vad jag menar, även om jag säger det så kort. Jag är tacksam för att jag kunde se det, och jag vet att jag bara kunde se det på den väg jag har gått. Därför tänker jag tacksamt och fridfullt på det förflutna och nuet. Må Gud leda oss vänligt genom dessa tider; men framför allt må han leda oss till sig själv.¹⁶

Detta brev skrevs den 21 juli 1944, en dag efter det misslyckade försöket att mörda Hitler, till hans vän, följeslagare och (efterföljande) biograf Eberhard Bethge. Tre veckor senare, den 14 augusti 1944, skickade han till honom dessa "stationer av frihet". Ingen finslipad dikt, utan en skiss som han har arbetat med flera gånger sedan våren och som han tänker revidera inför framtiden. "Jag är ingen poet", tillägger han lakoniskt. Raderna går också i sin råa version in under huden. I fångenskap och i dödens skugga balanserar Bonhoeffer som Guds lidande tjänare - "tacksam och fridfull".

Frihetens stationer

Tukt

*Om du går ut för att söka frihet, lär dig först och främst
att tukta sinnena och din själ, så att begäret
och dina lemmar inte leder dig än hit, än dit.
Må din ande och din kropp vara kysk, helt underkastad dig själv
och lydig att söka det mål som är satt för den.
Ingen lär sig frihetens hemlighet utom genom tukt.*

Gärning

*Gör inte vad du vill, utan gör och våga det som är rätt,
sväva inte i det möjliga, grip modigt tag i det verkliga,
inte i tankarnas flykt, endast i gärningen finns frihet.
Träd ut ur orolig tvekan in i skeendets storm,
buren endast av Guds bud och din tro,
och friheten kommer att motta din ande med jubel.*

Lidande

*Underbar förvandling. De starka, aktiva händerna
är bundna till dig. Maktlös, ensam ser du slutet
på din gärning. Men du andas lugnt och lägger det rätta
tyst och tryggt i en starkare hand och du är nöjd.
Bara för ett ögonblick berör du salig friheten,
sedan överlämnade du dem till Gud för att han härligt må fullkomna dem.*

¹⁶ Dietrich Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung. Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft*, utg. av Eberhard Bethge, Gütersloh 1994, 194-195.

Död

*Kom nu, högsta högtid på väg mot evig frihet,
Död, lägg ner betungande kedjor och murar
vår förgängliga kropp och vår förblindade själ,
så att vi slutligen får se vad oss här missunnas att se.
Frihet, dig sökte vi länge i tukt och i gärning och i lidande.
Döende känner vi nu igen dig själv i Guds ansikte.*

Den erfarenhetsmättade klarheten och inre friheten med vilken denna man går igenom de senaste 20 årens avtryck är djupt berörande. De karakteriserar ett liv i och ur "En kristen människas frihet" (Martin Luther). Det är hans "väg, som han nu har gått", som han nyktert uttrycker det. Det är hans arv att öppna allt detta som ett erfarenhetsrum för andra. Att visa på en väg vi också kan gå – även om vi går ut för att söka frihet.

Sällan under 1900-talet har det kristna hoppet om uppståndelse uttryckts så omedelbart, så kroppsligt, så autentiskt, så bokstavligt. Ingenting är bara menat att vara bildmässigt eller på något sätt helt annorlunda. Bonhoeffer säger det klart och enkelt och med levande tillit till Guds löfte i Jesus Kristus:

*Frihet, dig sökte vi länge i tukt och i gärning och i lidande.
Döende känner vi nu igen dig själv i Guds ansikte.*

Så "tacksam, utan att darra" och med sådan förvånansvärd oförskräckthet, gav han som budskap till sin faders vän biskop George Bell när hans vän Payne Best den 9 april 1945 var på väg till avrättning:

Det här är slutet. För mig livets början.

4. "Underbart skyddad av goda makter" - sekularisering och mission

I början påpekade jag att den unge teologidocenten Dietrich Bonhoeffer i sitt radiotal den 1 februari 1933, två dagar efter "Hitlers maktövertagande", tog upp temat en "annan andlig värld", den värld "som osynligt vidgar sig omkring oss". Den maktfulla sfär som redan nämndes i griftetalet till hans älskade farmor Julie. Grundläggande begrepp, som "frihet och bundenhet", "att själv omyndigförklara sig och myndighet", "det sista och näst sista", vann anklang.

I sina brev från fängelset 1944/45 tog han upp tråden "människornas myndighet" på ett något annat sätt. Han analyserade den "religionströtthet" (som finns bland stora delar av eliten) med det samtidiga anspråket på maximal "myndighet":

Människan har lärt sig att själv bli färdig med alla viktiga frågor utan hjälp av 'arbetshypotesen Gud'. I vetenskapliga, konstnärliga och även etiska frågor har detta blivit en självklarhet, som man knappt längre vågar skaka om.

Men detta kan man iaktta inte bara inom dessa områden:

Under de senaste 100 åren eller så har detta i allt större utsträckning gällt även religiösa frågor; det är en tid när allt fungerar också utan 'Gud', lika bra som tidigare.¹⁷

Därmed beskrev Bonhoeffer alltså en utveckling om vilken vi använder begreppet "sekularisering" eller, i den radikala, religionskritiska varianten, "sekularism". Sekulariseringen och sekularismen har med tiden fått fäste i nästan alla länder i "västerlandet", inklusive Sverige och Tyskland... Denna process med sina ljusa och mörka sidor, och reflektionen kring den, för oss samman här och nu.

På denna punkt skulle jag dock vilja inflika en iakttagelse: Det faktum att den allestädes närvarande sekulariseringen (då och nu) inte gäller det globala södern, dvs. länderna i Afrika, inte heller Sydamerika eller de islamiska länderna i Mellanöstern och Fjärran Östern, ignoreras mestadels. Och det som också förbises är att denna sekulariseringsprocess är annorlunda i USA, Ryssland, Indien, Kina eller Japan, i varje fall mycket långsammare.

Många "västerlänningar" anser denna "avförtrollning av världen", detta förkastande av "arbetshypotesen Gud", som började med den europeiska upplysningen, inte bara vara oundviklig, utan också bra och rätt, som ett exempel för "resten av världen" ... Alla andra har "ännu inte kommit så långt som vi..."

Grovt sett kan man säga: Religionen (i dess kristna, muslimska, hinduiska, buddhistiska varianter) blomstrar i de flesta delar av världen, men i det högt industrialiserade och rika "västerlandet" är det "vindstilla". Denna religiösa dvala blandas dock lite här i landet med islamiska (ibland islamistiska) medborgare, med olika pingst- och frikyrkor, med halv-apokalyptiska, religiöst laddade ungdomsrörelser eller esoteriska grupper från den rika medelklassen (oftast är det välklädda medelklasskvinnor runt femtio...).

¹⁷ Citerad efter: Richard Riess, *Der Saum der Zukunft. Kirche in säkularer Zeit*, i: Deutsches Pfarrerblatt 2/2023, 92.

Märkligt nog ansåg dock också några av våra evangeliska systrar och bröder att Bonhoeffers reflektioner i slutet av sitt liv om en "religionslös kristendom" egentligen var mycket bra och enkla. (Ungefär så som det vi igår hörde Staffan Carlsson säga om 1950- och 1960-talens politiska aktivism och högtflygande ideologi.)

Om vi fortsätter att följa dessa våra syskon på denna enkla linje, då har vi att tacka "den sene Bonhoeffer" för att han från kyrkans unkna trånghet och klerikala övergrepp leder oss rakt och med nödvändighet in i framstegets och emancipationens ljus. Jag tycker att detta är fel. Även om jag anser att kritiken av klerikal trånghet eller pseudo-pietistiska övergrepp absolut är berättigad. Och verkligen i alla tider, från apostlarnas dagar fram till idag!

Som en randanmärkning bör det noteras att denna kritiska syn på det kyrkliga på ett mästerligt sätt presenteras i den svenska prästsonen Ingmar Bergmans filmiska verk, som (med rätta!) hyllades som "tidernas bästa regissör" på filmfestivalen i Cannes 1997. Tänk till exempel på hans film "Fanny och Alexander".

Enligt min mening främjar Bonhoeffers teologiska realism en nykter syn på världen så som den är: utan baksmälla eller väldigt roliga skämt. Han är fiende till all from självförhävelse och allt kyrkligt högmod. Men det råder ingen tvekan om Guds heliga, helande och välgörande närvaro. "Stationerna på vägen till frihet" gjorde detta verkligen klart.

Bonhoeffer menar att även den "moderna", den "myndiga människan" kan uppleva trons mirakel i en till synes gudlös värld. Hans förhoppning var att vardagliga saker och ting och material i den här världen kan bli transparenta för mysteriet, den andliga hemligheten.

Han litar på att vi "jordmänniskor", vi människobarn, som "Guds avbild", med eller utan medlemskap i kyrkan, kan bli "personer", "resonansvarelser", *resonansrum för evangeliet*. Att vi, var och en av oss, är kallade att vara *en levande, glädjefull avspiegling av Guds kärlek*. "Gud", är enligt hans paradoxala formulering, "hinsidig mitt i världen."

Det finns flera texter där han passionerat eftersträvar detta gudomliga perspektiv. Utan from iver, utan makten i klerikal överhet, utan prästerligt-moraliskt pekfinger. Hans lilla bok "Liv i gemenskap" kan utan tvekan räknas till dem.

För mig (och absolut inte för mig ensam...) finns det en text som påtagligt och berörande uppvisar Dietrich Bonhoeffer som missionsteolog. Som en tydlig, nykter tänkare och som en teolog med stark tro.

Det här är en text som med enkla ord får det som lutheraner kallar "rättfärdiggörelse av tro allena" att ge genklang och resonans. Ord som hjälper till att öppna resonansutrymmet. Den *existentiella trygghet* som framträder här träffar oss mitt i hjärtat. Jag har upplevt det om och om igen: Dessa ord talar också till människor som inte tillhör någon kyrka. Samtida som de kanske till och med skulle beteckna sig som "religiöst omusikaliska", "oreligiösa" eller "ateistiska". Denna text överskrider gränser. Ni känner den alla till den.

Låt oss slutligen sjunga och uttala denna världsberömda text av Bonhoeffer tillsammans, på svenska och tyska, var och en på sitt eget språk.

Och: Jag är helt säker: När vi sjunger tillsammans kommer vi att höra honom och lära känna honom: som **en bekännande kristen, en martyr med stark tro**, som **en trovärdig missionär**, som en poet och **frihetspredikant**, som **en broder i Kristus** som har lämnat oss men fortfarande alltid är närvarande, som vår bror Dietrich Bonhoeffer.

*1. Med goda och med trogna makter kring mig
så tröstad underbart och skyddad är
jag nu och dessa dagar med er vill jag
få leva samman i ett nytt år här.*

*2. Än drabbas gamla hjärtan av den plåga,
som trycker ner oss varje dålig dag.
Åh Herre, ge åt själ med oroslåga
den nåd för vilken du oss skapat har.*

*3. Och ge oss nu den tunga bågarn bittra,
som fylld av lidande är till dess rand.
så tar vi utan darr och tacksamt denna
emot ifrån en god och älskad hand.*

*4. Men du vill än en gång oss glädje skänka
i denna värld med solens klara sken,
då vill vi mer på det förflutna tänka
och att vårt liv dig alltid tillhör helt.*

**[7.] (=509:1. Av goda makter underbart bevarad
det främmande och nya väntar jag,
Guds nåd är ny var afton och var morgon.
Han väntar oss i varje nyväckt dag**

**5. (=509:2) Låt varm och stilla ljus i kvällen brinna,
som du i mörkret tände världens ljus
så för du här din mänsklighet tillsammans,
och är på vägen moln och eld och Gud.**

**6. (=509:3) När nu till stillhet allt omkring oss sjunker
du låter nya klanger växa fram.
Vi hör den sång som alla världar sjunger,
I hopp och tillit ropar de ditt namn.**

*7. Av goda makter underbart beskyddad,
med tro vi väntar på vad komma skall.
Gud är med oss var afton och var morgon
och säkert varje dag i tiden all.*

I januari 1935 hade Bonhoeffer förklarat att "klosterväsendet" i en Luther-orienterad form var den avgörande utgångspunkten och roten till en missionsinriktad förnyelse av den/de kristna kyrkan/kyrkorna, som är angelägen ännu idag:

"Kyrkans återupprättande kommer förvisso fram ur ett slags nytt klosterväsende, som gemensamt med det gamla endast har det kompromisslösa livet enligt Bergspredikan i Kristi efterföljd. Jag tycker att det är dags att samla människor för det här."

St. Georgs evangeliska brödraskap förstår Bonhoeffers ord som ett slags "arv". Vi ser i dem en uppmaning och en inbjudan att vara en sådan "samlingsrörelse" för oss själva och för andra.

Vi är tacksamma för er goda gästvänlighet, som vi kunnat uppleva sedan igår! Och vi gläder oss över ytterligare bra diskussioner och möten!

Tack för er uppmärksamhet!

Föreläsning i kyrkan i Hov bei Torekov den 17 juni 2023